

FUKAHÂ-Yİ SEB'A VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Fuqahâ' Al-Sab'Ah and Their Importance in Hadith Studies

Abdulalim ADIGÜZEL

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
abdulalim@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4149-7546>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	08.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	19.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 493-506	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.893145

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

FUKAHÂ-Yİ SEB'A VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ*¹
Fuqahâ' Al-Sab`Ah and Their Importance in Hadith Studies

Abdulalim ADIGÜZEL

Öz

Hz. Peygamber sonrası ilk dönem, İslam'ın hızla yayılmasının yanı sıra siyasi ve fikrî karışıklıkların görüldüğü bir dönemdir. Hâl böyle olunca, dinî ve ilmî konularda birçok meseleye çözüm aranmaya başlanmış, bu konuda ehil olan kişilere ciddi anlamda ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayıdır ki İslam dünyasında, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabenin önde gelenlerinin bu dünyadan ayrılmasından sonra ortaya çıkan meselelere karşı, onlardan sonra yaşayan ilim ehlinin geliştirdiği çareleri görmek, İslam düşüncesinin teşekkül sürecinde ve günümüzde yüz yüze gelinen sorunlara çözüm aramak açısından son derece önemlidir.

Çalışmamızda hayatları ve hadis ilmindeki yerleri tespit edilmeye çalışılan Medineli meşhur yedi tâbiün fakih, döneminin önde gelen âlimleridirler. Fukahâ-yi Seb'a'nın hayatları ve Kütüb-i Sitte çerçevesinde aktarılan rivayetlerinin özellikle fikhi meselelere dair rivayetlerinin önemini ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmada bu şahsiyetler ile alakalı ulemanın görüşlerinin yanında rivayetlerinin Kütüb-i Sitte kapsamında sayı ve dağılımları da müşahede edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tabiün, Fukahâ-yi Seb'a, Hadis

Abstract

The early period after the Prophet is a time in which mental and political upheavals were common while it was also a time of rapid spread for Islam. Under these circumstances solutions for many religious and scholarly subjects were searched, and people who are experts in these fields were critically needed. Therefore, after the Prophet (pbuh) and the Companions departed from this world, considering the solutions developed against the

¹ Bu makale, kısmen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalında yapılan "Süleyman b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

problems that occurred in the Islamic world by the scholars who lived after them is extremely important in terms of searching solutions for the problems that emerged during the formation period of Islamic thought, and for problems faced today.

The seven famous tâbi'ün faqîhs from Medina, whose lives and places in Hadith Studies are tried to be determined in this study, are prominent scholars of their times. The lives of Fuqahâ' al-Sab`ah and the narrations reported within the frame of Kutub al-Sittah especially present the importance of the narrations as for fiqhî (jurisprudential) matters. Also in this study, as well as the views of scholars on these people, the numbers and distributions of their narrations within the frame of Kutub al-Sittah will be analysed.

Key Words: Tâbi'ün , Fuqahâ' al-Sab`ah, Hadith.

Giriş

Çalışmamıza konu olan Fukaha-i Seb'â' olarak bilinen İslam âlimleri, tâbiûndan olup hicrî birinci asrın ilk çeyreğinde dünyaya gelmiş ve ikinci asrın ortalarına doğru vefat etmişlerdir. İslam ilim tarihi için önemli bir zaman dilimi olan bu yüzyıl, İslami ilimlerin belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Bu nedenle bu dönemde yaşamış olan sahabe ve tâbiûnun konumu İslam ilim tarihinin doğru anlaşılması açısından önemlidir. Tâbiîler, sahabeye talebelik yapmış Hz. Peygamber'den onlara miras kalan bilgi birikimini elde etmek için sürekli gayret içinde olmuşlardır. Zira Sahabenin İslam'a dair bilgisi, Hz. Peygamber sonrasında, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok müracaat edilen kaynak olmuştur.

Bu âlimler, uzun yıllar İslam devletinin başkentliğini yapmış olmasının yanında, Hz. Peygamber'in (s.a.s) uygulamalarının çoğunun öğrenildiği Medine'de yetişen tâbiûn neslinin ilk halkasından olan şahsiyetlerdir. Bu şehir fıkîh ve hadis konusunda sahabenin bilgisinden istifade etmek isteyenlerin yanında, (Koçyiğit, 2003: 90). Emevilerin iktidarında, diğer şehirlerde yaşanan olaylardan dolayı bir çok âlimin sığındığı şehir olmuştur. (Ebû Zehra, 2013: 341). Yine Rasûlullâh'ın vefatından sonra sahabenin önde gelenlerinden olan ve Fukahâ-yi Seb'a'nın da kendilerinden hadis rivayet ettikleri, muksirûndan sayılan; Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) ve Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) gibi şahsiyetler bu şehirde yaşamaya devam etmişlerdir. Öyle ki Medine'de bulunan tâbiûn neslinin âlimleri, özellikle *Fukahâ-yi Seb'a* olarak bilinen bu yedi fakîh, Medine'deki ilim ortamında yetişip (Ebû Zehra, 2013: 294). hadis ve fıkîh ilminde müracaat kaynağı olmuşlardır.

Bu kişiler fakih kimlikleri ile tanınmakta ve Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarına hâkimiyetleri ile bilinmektedirler. Zira, rivayet ettikleri hadisler de çoğunlukla fikhî hükümler içeren, Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarıdır. Bu rivayetler başta Mâlikî mezhebi olmak üzere Şafîî, Hanefî ve Hanbelî mezhebi imamlarının, görüş ve uygulamalarına dayanak olarak kullandığı rivayetlerdir.

Bu çalışma, İslami ilimlerin tam bir şekilde teşekkül etmediği bir dönemde yaşayan ve o dönem cereyan eden birçok olaya da şahit olan ve kendilerinden sonraki İslam ilim geleneğine yön veren önemli şahsiyetleri tanıtmaya ve anlamaya matuftur. Çalışma boyunca temel kaynakların yanında günümüzde bu şahsiyetler üzerine yapılmış lisansüstü çalışmalardan da istifade edilerek, bu âlimlerin hadis ilmindeki konumları ve kendilerinden rivayet edilen hadislerin genel dağılımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şahsiyetlerin fakih kimliklerinin yanında muhaddis kimliklerinin de olduğu, münekkid hadis uleması tarafından kendilerine karşı büyük bir güven tesis edildiği rivayetlerinin de temel hadis kaynaklarında fazlaca kendine yer bulduğu gözlemlenecektir.

Fukahâ-yi Seb'a

İslam hukuk metodolojisine *amel-i ehl-i Medine* kavramının girmesine zemin hazırlayan (Kallek, 1996: 214). bu âlimler hakkında, tâbiûn ulemâsından biri olan Ebû'z-Zinâd (ö. 130/747) şöyle der:

“Kendilerine sual sorulan, görüşleriyle fetvalarına müracaat edilen Medine'nin yedi fakîhi şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Ebû Bekr b. Abdîrahmân (ö. 94/713), Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98/716), Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718) ve Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725).” (Zehebî, 1985:444).

Kaynaklarda, *Fukahâ-yi Seb'a*'dan olanlar böyle sıralanmışsa da bazı rivayetlerde Ebû Bekir b. Abdîrahman'ın yerine Ebû Seleme (ö. 104/722) ilave edilmiş ya da her ikisi de kabul edilmeyip sayılan altı âlime Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/724) ilave edilmiştir (İbn Hallikân, 1978: 282; Suyûtî, 1997: 861). Medine'nin önde gelen bu âlimlerine ne zamandan beri *Fukahâ-yi Seb'a* tabirinin kullanıldığına dair Cengiz Kallek şunları kaydetmiştir:

“Bazı araştırmacılara göre, ilk fıkıh ekolünü oluşturan bu yedi âlime atfen, yaşadıkları döneme “fukahâ-yi seb'a asrı” denmektedir. Medine'deki tâbiûn ulemâsının, isimleri üzerinde dahi tam bir mutabakat sağlanamayan bu yedi fakihten ibaret olmadığını belirten Joseph Schacht'ın iddiasına göre Tahâvî'nin (ö. 321/933) Şerhu Me'âni'l-Âsâr'ı ile (I, 163) Ebû'l-Ferec el-

İsfahânî'nin (ö. 356/967) el-Eğânî'si (VIII, 96) fukahâ-yi seb'a kavramına yer veren ilk kaynakları teşkil etmektedir; dolayısıyla hicrî I. asrın sonlarında bilinmeyen bu terim sonradan uydurulmuştur.

Tâbiîn dönemi Medine ulemâsının bu yedi fakihden ibaret olmadığı tarihî bir gerçektir. Ancak altı isim üzerinde birleşen kaynakların sadece yedincisinde ihtilâfa düşmesi, ayrıca fukahâ-yi seb'a kavramının Tahâvî ve İsfahânî'den bir asır önce yaşamış bulunan İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ'sında yer alması, Schacht'ın tesbitinin sağlıklı olmadığını göstermektedir. Ebû'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) "haddesenî es-seb'a" diye hadis rivayet ettiğine dair haberlerden (İbn Sa'd, s. 319) anlaşıldığına göre fukahâ-yi seb'a tabiri daha hicrî II. yüzyılın başlarında bilinmekteydi." (Kallek, 1996: 214).

Ayrıca Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd'ın (ö. 174/790) *Kitâbü Rey'i'l-fukahâi's-seb'a min ehli'l-Medîne ve mâ ihtelefû fih* adında bir eser yazmış olduğuna bakılırsa, hicrî II. yüzyılın ortasına doğru *Fukahâ-yi Seb'a* dediğimiz bu âlimlerin görüşlerinin bir araya getirildiği ve karşılaştırıldığı da ortaya çıkmaktadır. (İbnu'n-Nedîm, 1978. 315). Fakat ilk dönemlerde yazılmış olan birçok eser gibi bu da günümüze ulaşmamıştır.

İslam hukuk tarihinde adlarından sıkça söz edilen, Medine fukahâsı içerisinde ayrı bir yere sahip olan bu âlimler, yanlarında yetiştikleri sahabeden Hz. Âişe, Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebû Hüreyre, Abdullâh b. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Abdullâh b. Abbâs gibi fakih ve âlim şahsiyetlerden aldıkları Kur'an ve Sünnet'e dair bilgilerin yanı sıra onların fikhî görüşlerini de kendilerinden sonra gelen talebeleri ve onların rahle-i tedrisinde yetişen; ez-Zührî (ö. 124/742), Nâfi' (ö.117/735), Ebû'z-Zinâd (ö.130/748), Yahyâ b. Saîd (ö. 144/761), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814) gibi âlimlere aktarmışlardır. (Fesevî, 1410: 353; Karabulut, 2007: 40). Bu âlimlerden özellikle İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' ve İbn Şihâb ez-Zührî aracılığıyla, *Fukahâ-yi Seba*'nın fikhî görüşleri *amel-i ehli Medine* kavramının öncüsü İmâm Mâlik'e (ö. 179/795) kadar ulaşmıştır. (Özşenel, 1999: 93).

Ayrıca Mâlikîler'i, "icmâi Medine ehliyle sınırlı tuttıkları" yönündeki bir iddiadan hareketle tenkit edenler yanında, Mâlik b. Enes'e göre "icmânın *Fukahâ-yi Seb'a*'nın ittifakından ibaret sayıldığı" görüşüne yer verenler de bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda doğruluğunu belgeleyen bir delile rastlanmayan bu iddia bazı Mâlikî müelliflerince reddedilmiştir. (Kallek, 1996: 214).

Fukahâ-yi Seb'a'nın Hayatları ve Şahsiyetleri**Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)**

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetinin ikinci yılında doğmuştur. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 84-85). Kendisi tâbiûn döneminin en ileri gelen fakîhi olarak bilinmektedir. Kaynakların çoğu onu, "Hz. Peygamber ve sahabenin fetva ve hükümlerini en iyi bilen kişi" olarak vermektedir.

Katâde b. Di'âme (ö. 118/736), helâl ve haramı en iyi bilen Saîd b. el-Müseyyeb olduğunu aktarmıştır. Aynı şekilde, ondan rivayette bulunan ez-Zühri (ö. 124/742) ve Mekhûl (ö. 118/736) gibi pek çok kişi onun hadis, fıkıh gibi ilimlerdeki üstünlüğünü dile getirmişlerdir. Mekhûl eş-Şâmî onun için:

"İlim tahsili için dolaştığım yerlerde ondan daha âlim bir kimseye rastlamadım" derken, Ali b. el-Medîni de (ö. 234/848):

"Tâbiûn içerisinde İbnü'l-Müseyyeb'ten daha âlim birini bilmiyorum." diyerek ondan övgüyle bahsetmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 292; İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 86).

Hicaz ulemâsının imamı olarak kabul edilen Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) kızı ile evlenmiş ve sahabeden birçok kişi ile görüşüp onlardan hadis dinleyip nakletmiştir. Süleymân b. Yesâr, onun kayınpederi Ebû Hüreyre'den hadis nakletmesi hakkında şöyle demiştir: *"Ben, Saîd b. el-Müseyyeb ve Kabîsa b. Züeyb; Zeyd b. Sâbit'in ve İbn Abbâs'ın ders meclisinde bulunurduk. Akraba olmaları sebebiyle Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini içimizde en iyi Sâid biliyordu."* (İbn Sa'd, 1990: 290).

Saîd b. el-Müseyyeb; Emevî halifesi Abdülmelik, oğulları Süleymân ve Velîd için biat almak istediği zaman onlara itaat etmeyerek idareyle ters düşmüş ve bundan dolayı cezalandırılmıştır. (Fesevî, 1410: 471).

İbnü'l-Müseyyeb; Halife Velîd b. Abdülmelik döneminde, pek çok âlimin vefat etmiş olmasından dolayı *senetü'l-fukahâ* diye anılan 94/712 yılında vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 87).

Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713)

Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Ömer'in hilafetinin son zamanlarında hicrî 22 yahut 23 yılında doğmuştur. Babası, Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin oğlu olan ve cennetle müjdelenen büyük sahâbî Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 183).

Urve, Emevîler'in saltanatına karşı halifelliğini ilan eden Abdullâh b. ez-Zübeyr'in (ö. 73/692) öz kardeşi olmasına rağmen siyasî olaylara karışmayıp ömrünü ilme ve ibadete adanmıştır. İbn Sa'd ondan *"sika, sebt, fakih, âlim, güvenilir"* olarak bahseder ve onu ikinci tabakadan sayar. İbn

Şihâb ez-Zührî, onun ilmî derinliğini, bitmek tükenmek bilmeyen bir deryaya benzetmiştir. Teyzesi Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilen Urve, 94/713 yılında vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Ebû Bekr b. Abdîrrahmân (ö. 94/713)

Hız. Ömer'in hilafeti döneminde 22/643 ya da 23/644 yıllarında doğmuştur. Babası, okuma-yazma bildiğinden Hız. Osman (r.a.) döneminde mushaf çoğaltma ile görevlendirilen Abdurrahmân b. Hâris'tir. (İbn Sa'd, 1990: 127).

Ebû Bekr, Kureyş'in ileri gelenlerinden olmasının yanında ibadette olan hassasiyetinden dolayı *Kureyş'in râhibi* olarak adlandırılmıştır. (İbn Sa'd, 1990: 160). Ömer b. Abdilazîz Medine valisi olunca, tâbiûn döneminin önde gelen âlimlerinden olan Ebû Bekr'i, danışma meclisine (fetva heyetine) almıştır. (İbn Sa'd, 1990: 334). Ebû'z-Zinâd'ın, Medine fukahâsından görüşlerine başvurulardan biri (Zehebî, 1985: 445). olarak saydığı Ebû Bekr b. Abdîrrahmân da Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve b. ez-Zübeyr gibi 94/713 senesinde *senetü'l-fukahâ'da* vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725)

Süleymân b. Yesâr'ın tam adı Ebû Eyyûb Süleymân b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî'dir. Ebû Eyyûb olan künyesinin yanında Ebû Abdîrrahmân, Ebû Abdillâh, Ebû Turâb, Ebû'l-Velîd künyeleriyle de anıldığı olmuştur. (İbn Sa'd, 1990: 133; Mizzî, 1980: 101; Cevherî, 1997: 208).

Kaynaklarda, babası Yesâr ve kardeşleri Âta b. Yesâr, Abdülmelik b. Yesâr, Abdullâh b. Yesâr gibi o da Hız. Peygamber'in (s.a.s.) zevcesi Meymûne bnt. el-Hâris b. Hazn el-Hilâliyye'nin (ö. 51/671) kölesi olduğu, (İbn Sa'd, 1990: 133; Zehebî, 1985: 445). Hız. Meymûne ile mükâtebe akdi yaptığı ve Meymûne'nin de velâ² hakkını daha sonra yeğeni Abdullâh b. Abbâs'a (ö. 68/687) verdiği şeklinde bilgiler geçmesinin yanı sıra Hız. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü Seleme (ö. 62/681) ile mükâtebe akdi yaptığı da geçmektedir. (Zehebî, 1985: 444).

Medine'nin önde gelen âlimlerinden olan Süleymân b. Yesâr, tâbiûn döneminde yaşayan diğer ilim adamları gibi sahabeden ve Hız. Peygamber'in eşi Meymûne'nin azatlısı olması sebebiyle de *hâne-i saadet*'ten aldığı terbiye ile yetişmiştir. İlmi ile âmil bir zat olan Süleymân b. Yesâr hakkında kaynaklar, onun zühd ve takvasına değinmekte; iffetli, iyi huylu, güvenilir ve

² Velâ: İrse sebep olmaya elverişli bir hükmi yakınlık (Erdoğan, 1998: 480).

âbid biri olduğuna vurgu yapmaktadır. (İbn Sa'd, 1990: 133; Zehebî, 1985: 445; İbn Ebî Hâtim, 1953: 149).

Süleymân b. Yesâr'ın vefat tarihi ile alakalı iki farklı tarihten söz edilmektedir. Bu tarihler hicri 94 ile hicri 107 seneleridir. (İbn Sa'd, 1990: 133; İbn Asâkir, 1995: 242; Mizzî, 1980: 104; Zehebî, 1985: 446).

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98/716)

Meşhur sahâbî Abdullâh b. Mes'ûd'un yeğeni olan Ubeydullâh b. Abdillâh, Hz. Ömer'in (r.a.) halifeliği döneminde ya da sonrasında dünyaya gelmiştir. (Zehebî, 1985: 475).

İbn Sa'd, *Tabakât*'ında ondan "*kesîru'l-hadis, fakîh ve sika*" olarak söz eder (İbn Sa'd, 1990: 250). Özellikle helâller ve haramlar konusunda iyi bir bilgiye sahip olmasının yanında iyi bir şair olarak da tanınır. Kendisine talebelik yapan Ömer b. Abdilazîz, Ubeydullâh hakkında: "*Onunla birlikte olduğum bir meclis, bana dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır.*" demektedir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23).

Yaşlılığında gözlerini kaybeden Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe, 98/716 senesinde vefat etmiştir. (Zehebî, 1985: 475).

Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724)

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) torunu, Hz. Âişe'nin yeğeni olan Kâsım b. Muhammed 31/652 senesinde, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde dünyaya gelmiştir. Halası Hz. Âişe'nin yanında büyümüş olmasından dolayı onun hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilir. Ebû'z-Zinâd onun hakkında: "*Kâsım b. Muhammed'den daha âlim birini görmedim.*" derken, İmâm Mâlik ise: "*O, bu ümmetin fakîhlerindedir.*" demiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 333).

İbn Sa'd'ın, hakkında "*sika, âlim, fakîh ve kesîru'l-hadis*" dediği Kâsım b. Muhammed, 106/724 yılında hac yolunda iken Medine ile Mekke arası bir yerde vefat etmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 148).

Hârice b. Zeyd (ö. 100/718)

Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'in oğlu olan Hârice b. Zeyd 29/650 yılında doğmuştur. (Mizzî, 1980: 9). Özellikle miras ve ferâiz konusunda derin bir bilgiye sahip olan Hârice b. Zeyd için İbn Sa'd "*kesîru'l-hadis*" tabirini kullanmıştır (İbn Sa'd, 1990: 202; İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 75).

Mus'ab b. Abdillâh ise: "*Talha b. Abdirrahmân ile Hârice b. Zeyd miras paylaşımı yapar ve bu paylaşımların belgelerini düzenlerlerdi, insanlar onların yapmış olduğu bu taksimatı kabul ederlerdi.*" der. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 74-75).

Ömer b. Abdilazîz'in fetva heyetinde olan Hârice b. Zeyd, 100/718 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını Medine valisi Ebû Bekr b. Hazm (ö.) kıldırılmıştır. Ölüm haberini duyan Ömer b. Abdilazîz: “Allah’a yemin ederim ki onun ölümü İslam’da bir boşluk meydana getirmiştir.” diyerek üzüntüsünü ifade etmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 202; Zehebî, 1985: 440).

Fetva Heyetinde Yer Almaları

Fukahâ-yi Seb’a’dan olan bu şahsiyetlerin hadis ve fıkıh ilmine dair engin bilgileri, onların, çevrelerinde fark edilmesini sağlamış ve onları yaşadıkları dönemde saygın bir konuma getirmiştir. Bu saygınlık, onların büyük çoğunluğunun, dönemin Medine valisi olan Ömer b. Abdilazîz tarafından kurulan fetva heyetinde yer almalarını sağlamıştır. (İbn Sa'd, 1990: 133).

Emeviler döneminin, ilme ve âlime en çok değer veren halifesi olarak bilinen Ömer b. Abdilazîz halife olmadan önce, amcasının oğlu olan Halife Velid b. Abdulmelik (ö. 86/705) döneminde 87/706 yılında Medine valiliğine getirilmiştir. (Yiğit, 2007: 53). Medine valiliğine atanır atanmaz ilk icraatı, çoğunluğu Fukahâ-yi Seb’a’dan sayılan âlimlerin de içinde bulunduğu, şehrin on meşhur fakihıyla görüşüp onları danışma meclisine alması olmuştur. Bu âlimlerin altı tanesi *Fukahâ-yi Seb’a*’dan Urve b. ez-Zübeyr, Kâsım b. Muhammed, Ebû Bekr b. Abdirrahmân, Hârice b. Zeyd, Ubeydullâh b. Abdillâh, Süleyman b. Yesâr; dördü ise Medine’nin önde gelen âlimlerinden Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 105/723), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/724), Ebû Bekr b. Süleymân b. Ebî Hasme, Abdullâh b. Âmir b. Rebîa’dır. (İbn Sa'd, 1990: 334).

Ömer b. Abdilazîz, ismini saydığımız bu on fakîhe kendilerini danışma/fetva meclisine aldığını söylerken şöyle hitab eder:

“Muhakkak ki, ben sizi karşılığında sevap alacağınız bir iş için çağırdım. Bu konuda hakkın yardımcıları olunuz. Ben, sizin görüşünüz veya sizden birinizin görüşüne başvurmadıkça bir hüküm vermek istemem. O halde memurlarımdan aşırı giden yahut haksızlık yapan birini görürseniz Allah adına bunu bana bildiriniz.” (İbn Sa'd, 1990: 334).

Medine’nin en saygın âlimi ve *Fukahâ-yi Seb’a*’dan olan Saîd b. el-Müseyyeb’in Ömer b. Abdilazîz’in danışma meclisinde olmamasının nedeni hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak kanaatimizce, Ömer b. Abdilazîz’in Medine’de bulunduğu dönemde, derslerini takip ederek kendisinden istifade ettiği, (Yiğit, 2007: 53). Saîd b. el-Müseyyeb’in daha önce bahsedilen: halife Abdulmelik b. Mervan’ın oğulları için istediği beyatı vermemesinden dolayı idareyle düştüğü fikir ayrılığından (Fesevî, 1410: 471).

dolayı oluşturulan danışma meclisine çağrılmadığını düşünmek mümkündür.

Fukahâ-yi Seb'a'nın Hadis İlmindeki Yeri

Bu bölümde, Fukahâ-yi Seb'a'nın hadis ilmindeki yerinin anlaşılabilmesi için kaynaklarda onların hadisçilikleri hakkında bulunan bilgilerin yanı sıra, bazı hoca ve talebelerinin isimleri ile Kütüb-i Tis'a'daki rivayetlerinin sayı ve dağılımlarına yer verilecektir.

Saîd b. el-Müseyyeb

Saîd b. el-Müseyyeb hadis ilminde söz sahibi bir şahsiyet olup sahabeden onlarca kişi ile görüşüp onlardan hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği mürsel hadisler ile ilgili başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere başka muhaddisler de övgü ifadeleri kullanmış ve “*Saîd'in mürselleri sahihtir.*” gibi sözler sarf etmişlerdir. (Mizzî, 1980: 73).

Saîd b. el-Müseyyeb başta dört halife olmak üzere sahabeden Hz. Aîşe, Ebû Hureyre, Sa'd b. Ebi Vakkas gibi meşhur şahsiyetlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî, Katade ve Ebû z-Zinâd gibi tabiûnun önde gelen şahsiyetleri rivayette bulunmuşlardır. (Zehebî, 1985: 224,228).

Cerh ve ta'dil konusunda söz söyleyen, tenkitte bulunan Saîd b. el-Müseyyeb (Babanzâde, 1976: 352). Sahabe içinde en çok hadis rivayeti olan Ebû Hureyre'nin damadı olup, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen kişi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda İbn Sa'd onu *kesîru'l-hadis* olarak tavsif etmiştir. (İbn Sa'd, 1990:290).

Kütüb-i Sitte'de Saîd b. el-Müseyyeb tarikiyle tahrir edilen hadislerin sayısı yaklaşık 672 dir. Bu rivayetlerin kitaplara göre dağılımı ise şöyledir: *Sahîh-i Buhârî*'de 189, *Sahîh-i Müslim*'de 144, *Sünen-i Tirmizî*'de 58, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da 66, *Sünen-i Nesâî*'de 111, *Sünen-i İbn Mâce*'de 94 tür. (Yayatıcı, 2020: 114).

Urve b. ez-Zübeyr

Birçok ilmî alanda öne çıkmış olan bir şahsiyet olan, Urve b. ez-Zübeyr hadîs alanında da otorite olarak kabul edilmektedir. İbn Sa'd ondan “*sika, sebt, fakih, âlim, güvenilir*” olarak bahseder ve onu tabiûnun ikinci tabakasından sayar. İbn Şihâb ez-Zührî, onun ilmî derinliğini, bitmek tükenmek bilmeyen bir deryaya benzetmiştir. Teyzesi Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olan Urve en çok hadis rivayet eden tabiilerdendir (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Kütüb-i Tis'a'da Urve b. ez-Zübeyr tarikiyle tahrir edilen hadislerin sayısı 2707'dir. Bu rivayetlerin kitaplara göre dağılımı ise şöyledir: *Sahîh-i Buhârî*'de 589, *Sahîh-i Müslim*'de 355, *Sünen-i Tirmizî*'de 136, *Sünen-i*

Nesâî'de 259, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 232 ve Sünen-i İbn Mâce'de 162, Mâlik'in Muvatta'ında 139, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 738, Sünen-i Dârimî'de 97'dir. (Özçelik F., 2012: 74-82).

Ebû Bekr b. Abdîrrahmân

Tabiûn döneminin önde gelen fakihlerinden olan Ebû Bekr b. Abdîrrahmân hakkında münekkitler genellikle övgü ifadeleri kullanmışlardır. İclî (ö. 261/875), İbn Sa'd (ö. 230/844) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) onun *sika* bir ravi olduğunu nakletmişlerdir. Aynı zamanda tabiûn döneminde cerh ve tadilde bulunan münekkitler arasında da sayılmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın hadisçiliği hakkında, onun tabiûn dönemindeki hadis bilgisine sahip muhaddislerden biri olduğu ancak hadis rivayetiyle çok öne çıkmadığı söylenebilir.

Rivayet ettiği hadislerin konularına gelince, fakihliğinin bir sonucu olarak: daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgili olan salât, hac, savm, büyü, talâk, miras vb. konulardır.

Ebû Bekir b. Abdîrrahman tarikiyle Kütüb-i Tis'a'da tahrir edilen rivayetlerin sayısı 160'tır. Sahîh-i Buhârî'de 19, Sahîh-i Müslim'de 19, Sünen-i Tirmizî'de 9, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 14, Sünen-i Nesâî'de 13, Sünen-i İbn Mâce'de 8, Mâlik'in Muvatta'ında 17, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 53, Sünen-i Dârimî'de 8'dir. (Yıldırım, 2006: 44-46).

Süleymân b. Yesâr

Hadis tarihi açısından en önemli dönemlerden biri olan hicri ilk asrın ikinci yarısında yaşayan, tâbiûn neslinin üçüncü tabakasından sayılır. Mevâliden olan (Öztürk, 2002: 105). Süleymân b. Yesâr, döneminin şöhret bulmuş muhaddis (Ebû Zehv, 2007: 199). ve fakihlerinden biri olmuştur. (Zehebî, 1988: 70;Ebû Zehv, 2007: 199). Nitekim Mâlik b. Enes, Süleymân b. Yesâr hakkında "*Bu beldede (Medine) sünneti en iyi bilenlerden biri idi.*" demiştir. (İbn Asâkir, 1995: 236).

Hadis rivayet metotlarından *arz* metodunu kabul edenlerden (Babanzâde, 1976: 407) biri olan Süleymân b. Yesâr hakkında İbn Sa'd (ö. 230/844) *kesîru'l-hadis*, (İbn Sa'd, 1990. 334).e İclî (ö. 261/875) *sika* ve *fakih*, (İclî, 1985: 435). İbn Hibbân (ö. 354/965) ise *sika* tabirini kullanır. (İbn Hibbân, 1973: 301).İbn Ebi Hâtim, Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Zür'a'nın da Süleymân b. Yesâr için *sika* dediklerini aktarmaktadır. (İbn Ebî Hâtim, 1953: 149). İmâm Suyûtî de, *Tabakâtü'l-Huffâz* adlı eserinde ondan *kesîru'l-hadis diye* bahsetmektedir. (Suyûtî, 1997: 42).

Süleymân b. Yesâr'ın, *Kütüb-i Tis'a*'da tespit edebildiğimiz kadarıyla, mükerrerleriyle beraber 324 rivayeti bulunmaktadır. Rivayet ettiği

hadisler daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgilidir. Namaz, hac, oruç, büyü, talâk, miras vb. konularının yanında (İbn Asâkir, 1995: 228). “kıraatler”le (Kur’ân/kıraat) ilgili rivayetleri de bulunmaktadır. (İbnü'l-Cezerî, 1971: 288).

Süleyman b. Yesâr'ın Kütüb-i Tis'a'daki toplam rivâyet sayısı 324'tür. Sahîh-i Buhârî'de 21, Sahîh-i Müslim'de 23, Sünen-i Tirmizî'de 13, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 26, Sünen-i Nesâî'de 58, Sünen-i İbn Mâce'de 15, Mâlik'in Muvatta'sında 66, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 83, Sünen-i Dârimî'de 19 rivâyeti vardır. (Adıgüzel, 2015:48-52).

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe

Tâbiûnun önde gelen isimlerinden biri olan Ubeydullah b. Abdullah İslami ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi hadîs ilminde de önde gelen şahsiyetlerden biridir. Yahyâ b. Maîn, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325:36). İbn Sa'd, Vâkıdî, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23; Suyûtî, 1983: 39). İclî, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23). Ebû Zür'a (Mizzî, 1980: 75). gibi hadis münekkittleri onun *sika* bir şahsiyet olduğunda fikir birliği etmişlerdir.

Ubeydullah b. Abdullah; Hz. Aişe, Abdullah b. Abbâs Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre gibi sahabenin önde gelenlerinden hadis rivayet etmiş, kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî, Ömer b. Abdülazîz, Ebû'z-Zinâd, İrâk b. Mâlik gibi kimseler rivayette bulunmuştur.

Onun da rivayet ettiği hadisler daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgilidir. Kütüb-i Tis'a'da, Ubeydullah b. Abdullah'ın tarihiyle rivâyet edilen hadislerin sayısı 397'dir. Sahîh-i Buhârî'de 61, Sahîh-i Müslim'de 37, Sünen-i Tirmizî'de 28, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 38, Sünen-i Nesâî'de 40, Sünen-i İbn Mâce'de 32, Mâlik'in Muvatta'ında 44, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 88, Sünen-i Dârimî'de 29 rivâyeti vardır. (Yazıcı, 2015: 58-60).

Kâsım b. Muhammed

Hz. Ebû Bekir'in torunu olan Kasım b. Muhammed sürekli dedesi gibi olmaya çalışmış, halası Hz. Aişe'nin terbiyesinden geçip onun gözetiminde kendisini yetiştirmiştir. (Zehebî, 1985: 55).

Onun hadis ilmindeki yeri hakkında müellifler genellikle ta'dil ve övgü ifadeleri kullanmışlardır. İbn Sa'd, *Tabakât*'ında ondan “*kesîru'l-hadis, fakîh ve sika*” olarak söz ederken, (İbn Sa'd, 1990: 194). İclî de, *Mârifetü's-sikat* adlı eserinde Kâsım'ın tabiûnun hayırlılarından olduğunu, sika ve salih bir kimse olduğunu aktarmaktadır. (İclî, 1985: 211).

Kâsım b. Muhammed; Hz. Âişe, Rafî b. Hadîc, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hureyre gibi sahabilerden hadis rivayet etmiş; İbn Şihâb ez-Zührî, Yahya b. Said el-Ensârî, Ebu'z-Zinâd gibi şahsiyetler de ondan hadis rivayet etmişlerdir. (Mizzî, 1980: 428, 429, 430).

Kütüb-i Tis'a'da, Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivâyet edilen hadislerin sayısı 532'dir. Sahîh-i Buhârî'de 74, Sahîh-i Müslim'de 58, Sünen-i Tirmizî'de 17 Sünen-i Ebî Dâvûd'da 34, Sünen-i Nesâî'de 54, Sünen-i İbn Mâce'de 32, Mâlik'in Muvatta'ında 72, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 146, Sünen-i Dârimî'de 28 rivâyeti vardır. (Özcan, 2006: 71-73).

Hârice b. Zeyd

Sahabenin tanınmış şahsiyetlerinden Zeyd b. Sâbî'tin oğlu olan Hârice b. Zeyd Medine'de yetişmiş fakih ve muhaddislerden biridir. (Zehebî, Siyeru, 1985: 439).

Babası Zeyd b. Sâbî, Üsâme b. Zeyd ve amcası Yezid b. Sâbî'ten hadis rivayet etmiş, ondan da Ebu'z-Zinâd, Abdullah b. Zekvân ve Sâlim b. Abdillâh gibi şahsiyetler rivayette bulunmuşlardır. (Mizzî, 1980: 8).

Fukahâ-i Seb'a'dan sayılan âlimler içerisinde Kütüb'i Tis'a'da en az rivayeti olan kişidir. Hârice b. Zeyd tarikiyle Kütüb-i Tis'a'da rivayet edilen hadislerin sayısı 56'dır. Sahîh-i Buhârî'de 9, Sahîh-i Müslim'de 1, Sünen-i Tirmizî'de 4, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 5, Sünen-i Nesâî'de 6, Sünen-i İbn Mâce'de 3, Mâlik'in Muvatta'sında 2, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 21, Sünen-i Dârimî'de 5 rivâyeti vardır. (Cihangir, 2016: 52-55).

Sonuç

Çalışmamızda hayatlarını ve hadis ilmindeki yerlerini tespit etmeye çalıştığımız, Fukahâ-yi Seb'a olarak bilinen Medineli meşhur yedi tâbiûn fâkihi, yaşadıkları dönemin önde gelen âlimleridirler. Bu şahsiyetler yaşadıkları dönemin ilmî meselelerine çözüm üretmeye çalışmışlar ve Hz. Peygamber'in emanetini koruma gayretine düşmüşlerdir.

Araştırma; Rasûlullâh sonrası neslin yaşadığı dönemin yakinen müşahade edilmesine ve sünnet uğrunda samimi gayretlerin görülmesine imkân tanımakla beraber İslam tarihinin önemli bir dönemini kapsayan tâbiûn dönemi ilim adamlarının hayatlarını, ilmî tecrübelerini ve yaşadıkları şartları bilmemize fayda sağlayacaktır. Ayrıca yine çalışma içerisinde görüldüğü üzere hadis tarihi açısından da önemli olan bu zaman diliminde yaşamış olan ve Fukahâ-yi Seb'a olarak bilinen bu kişiler, temel hadis kaynaklarında kendileri hakkında övgü ile söz edilen şahsiyetler olmuşlar ve rivayetleri her zaman müracaat kaynağı olmuştur. Kendilerinden yapılan rivayet sayılarına ve haklarında ki tadil ifadelerine de bakıldığında, sadece yaşadıkları zaman diliminin önemli şahsiyetleri olmakla kalmamışlar kendilerinden sonra gelen, başta Mâlikî mezhebi olmak üzere Şafîî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin, görüş ve uygulamalarına önem atfettikleri kimseler olmuşlardır.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2015). *Süleyman b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Babanzâde, A. N. (1976). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Cilt I). Ankara: DİB Yayınları.
- Cevherî, E.-K. A. (1997). *Müsnedü'l-Muvatta*. (L. b.-S.-T. Busrî, Dü.) Beyrut : Dâru'l-Ğarb el-İslamî.
- Cihangir, Ö. (2016). *Hârîce b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Ebû Zehra, M. (2013). *Mezhepler Tarihi*. (S. Kaya, Çev.) İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Ebû Zehv, M. (2007). *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*. (M. A. Selman Başaran, Çev.) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Erdoğan, M. (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Fesevî, E. Y. (1410). *Kitâbü'l-Marife ve't-târîh* (Cilt I). (E. Z. Ömeri, Dü.) Medine: Mektebetü Dâr.
- İbn Asâkir, E.-K. A.-H. (1995). , *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fadlihâ* (Cilt LXXII). (M. el-Amrevî, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Ebî Hâtim, E. M.-R. (1953). , *el-Cerh ve't-Tadîl* (Cilt IV). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ş. A. (1325). *Tehzîbu't-Tehzîb* (Cilt IV). Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmîyye.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. (1978). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*. Beyrut : Dâru s-Sâdr.
- İbn Hibbân, M. b.-T. (1973). *Kitâbü's-Sikât* (Cilt IV). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniye.
- İbn Kesîr, E.-F. İ. (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Cilt 6). (A. b. Abdulmuhsin, Dü.) Dâru Hicre.
- İbn Sa'd, E. A. (1990). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Cilt II). (M. A. Atâ, Dü.) Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'n-Nedîm, E.-F. M. (1978). *el-Fihrist*. Beyrut .
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. (1971). *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Cilt I). Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Iclî, A. b. (1985). *Ma'rifetu's-Sikât* (Cilt I). (A. el-Bustî, Dü.) Medine.
- Kallek, C. (1996). Fukahâ-yi Seb'a. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt XIII). içinde İstanbul: TDV Yayınları.

- Karabulut, F. (2007). *Sufyan b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Koçyiğit, T. (2003). *Hadis Tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mizzî, E.-H. Y. (1980). *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Cilt XII). (B. A. Ma'rûf, Dü.), Beyrut : , Müessesetü'r-Risâle.
- Özcan, M. (2006). *Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya : SÜSBE.
- Özçelik, F. (2012). *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Özşenel, M. (1999). *Sünnet ve Hadîsi Degerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re 'y- Ehl-i Hadîs Yaklaşımları ve İmam Şeybânî. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul : MÜSBE.
- Öztürk., M. (2002). *Mevâlinin Hadîs Rivâyetindeki Yeri (Hicrî I. ve II. Asır) (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul : MÜSBE.
- Suyûtî, E.-F. C. (1983). *Tabakâtu'l-Huffâz* (Cilt I). Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, E.-F. C. (1997). *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Riyâd: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Buhûs bi-Mektebeti Nizârî Mustafâ el-Bâz.
- Yayaticı, S. (2020). Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri, *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum : AÜSBE.
- Yazıcı, H. (2015). *Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum : AÜSBE.
- Yiğit, İ. (2007). Ömer b. Abdulaziz. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt XXXIV, s. 53). içinde İstanbul: TDV Yayınları,.
- Yıldırım, Ö. F. (2006). *Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya: SÜSBE.
- Zehebî, Ş. E. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Cilt IV). (Ş. e.-A. arkadaşları, Dü.) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Ş. E. (1988). *Tezkiretü'l-Huffâz* (Cilt I). (Z. Umeyrât, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.